

REGIONALIZACIJA GORSKE HRVATSKE

VELJKO ROGIĆ

U kratkom radu, objavljenom 1973. godine¹⁾, nakon sažetog pregleda, na žalost, malobrojnih dokumentiranih studija jugoslavenskih geografa posvećenih regionalizaciji Jugoslavije, sigurno najvažnijoj i temeljnoj zadaći geografskog istraživanja jugoslavenskog prostora, istaknute su idejne osnove glavnih principa uvjetno homogene i nodalno-funkcionalne regionalizacije.

Osnovna koncepcija uvjetno homogene regionalizacije jugoslavenskog prostora osnovana je na empirijski relativno dobro utemeljenoj spoznaji postojanja šest glavnih velikih prostornih kompleksa koji su rezultat složenih odnosa međuzavisnosti elemenata prirodne osnove i historijsko-geografskih procesa, određenih različitim ciljevima njihove društveno-ekonomske valorizacije. To su s obzirom na najviši stupanj kompleksne geografske generalizacije kulturnih pejzaža, u pravom smislu riječi najveće cjeline jugoslavenskog prostora koje pokazuju veći ili manji stupanj povezanosti s odgovarajućim cjelinama susjednih država. Pojam sociogeografskih ili kulturnih areala²⁾ najbolje izražava specifičnost njihovih makroekoloških uvjeta različito iskorištenih u historijsko-geografskim ciklusima društveno-ekonomske valorizacije.

Kratak osvrt na neke činjenice, koje su temelj spoznaje regionalne izdvojenosti šest glavnih velikih prostornih kompleksa, neka posluži kao uvod u problematiku daljnje raščlanjenosti dijela jedne od njih.

Suvremeni pojam prvog, slovenskog, perialpskog prostora uključuje najširu kombinaciju međusobnih utjecaja geografski relevantnih procesa društveno-ekonomskog razvoja u alpskom i predalpskom prostoru SR Slovenije.

¹⁾ V. Rogić, Regionalizacija Jugoslavije, Geografski glasnik 35, Zagreb 1973.

²⁾ Primjer sociogeografskog razmatranja pojma dinarskog kulturnog areala (V. Rogić, Sociogeografski aspekt dinarskog krša, dinarskog kulturnog areala i dinarskog brdskog planinskog prostora, Geografski glasnik XXXVIII, Zagreb, 1976.) jasno ukazuje na značenje geografske komplementarnosti i kulturnog prožimanja središnjeg planinskog, jadransko-mediteranskog, kao i središnjeg planinskog i peripanonskog prostora.

Nesumnjive razlike submediteranskih dinarsko-krških i peripanonskih prirodno-ekoloških uvjeta ublažene su i modificirane zbog položaja tog prostora na krajnjem sjeverozapadu, na rubu evropskih Alpi. Karakteristično je da u okviru kompleksne fizičko-geografske regionalizacije Mađarske, upravo kao rezultat poslijeratnih istraživanja, dolazi do karakterističnog izdvajanja nove šeste makroregije (»zapadno-mađarska rubna makroregija«), određene utjecajima položaja u neposrednom susjedstvu alpskog prostora³⁾. Presudan značaj jedinstvenog razvojnog kontinuiteta diferenciranih tipova historijsko-geografskih procesa, od primarne slovenske kolonizacije do danas, svakako u još znatno većoj mjeri utječe na snagu kulturno-geografske integracije⁴⁾.

Panonski makroareal iako se izrazito izdvaja u odnosu na alpsko-perialpski, dinarski, gornje-moravsko-varždarski nije niti u historijskom ni u prirodoslovnom smislu jedinstven, jer se zbog velikih razlika (naročito u njegovom južnom jugoslavenskom i mađarsko-rumunjskom prostoru) u pravcu zapad-istok kao i sjever-jug snažno očituje temeljne razlike⁵⁾. Razumljivo je stoga da se pojam druge ili peripanonske makroregionalne cjeline odnosi na složenu regionalnu strukturu sjeverne Hrvatske, Bosne i Srbije, gdje su različiti procesi društveno-ekonomske valorizacije utjecali na formiranje više tipova modificiranih panonskih kulturnih pejzaža.

Pojmovnu razliku panonske ravnice i panonskog ruba koji je polukružno opasuje, prvi je u našu geografsku literaturu, no uglavnom s geomorfološkog gledišta, unio J. Cvijić. Ona kod A. Melika i B. Z. Milojevića dobiva šire regionalno-geografsko značenje. Od 1960. godine nadalje, proširuje se posredstvom nastave na zagrebačkom Prirodoslovno-matematskom fakultetu i u završnim razredima gimnazije novi pojam Peripanonski prostor, koji istovremeno određuje njegovu položajnu i strukturno-kvalitativnu sadržinu⁶⁾. Peripanonski prostor se prema tome izdvaja kao druga cjelina nakon alpsko-perialpske.

SAP Vojvodina i istočno-hrvatska ravnica obuhvaćaju prostor jugoslavenskog dijela prave panonske ravnice. Taj pravi panonski makroregionalni kompleks osobito se oštro izdvaja kao treća cjelina. Prelazni karakter istočno-hrvatske ravnice, međutim, ne umanjuje opravdanost i njenog uključjenja u pravi jugoslavenski ravničarski panonski prostor.

³⁾ Research Problems in Hungarian Applied Geography, Akademia Kiado, Budapest 1969. (Pécsi M. Somogyi S: Subdivision and classification of the physiographic landscapes and geomorphological regions of Hungary).

⁴⁾ V. Rogić, op. cit., 1976, str. 257.

⁵⁾ Važnost osnovnog makrofizionomskog dvojstva prirodno geografske osnove panonskog prostora Hrvatske za regionalizaciju istaknuta je prvi put 1959. na VI Jugoslavenskom kongresu (V. Rogić: Fiziomska i funkcionalna regionalizacija Hrvatske, Zbornik VI kongresa geografa Jugoslavije, Ljubljana 1961.). Razlike historijsko-geografskih procesa i njihovi učinci u kulturnom pejzažu naročito su naglašene između pravog panonskog tipa kulturnog pejzaža na istoku, nasuprot zapadnim bitno drugačijim tipovima. Sasvim razumljivo da su razlike pravog panonskog prostora još izrazitije na jugu u prostranoj i širokoj kontaktnoj zoni s dinarskim prostorom. (V. Rogić, op. cit. 1976.).

⁶⁾ Kolegij Geografija Jugoslavije, Geografski odjel PMF; Od prvog izdanja knjige V. Rogić, S. Zuljić, Geografija Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb 1960. Pojam subpanonskog prostora nasuprot (pravom) panonskom ne odgovara stvarnosti regionalnih odnosa isto kao što je i pojam perimediteranski bolji od submediteranskih. Upravo prostorno okruženje prave panonske ravničarske jezgre dobiva tako odgovarajuće pojamovno opredjeljenje.

Jugoslavenski jadransko-mediteranski prostor zajedno s prelaznim perimediteranskim, obuhvaća cjelinu hrvatskog, bosansko-hercegovačkog i crnogorskog jadransko-mediteranskog prostora⁷⁾. Središnji dinarski planinski prostor Jugoslavije, koji u obliku vrlo nepravilno formiranog trokuta ima više u širem, kulturno-historijskom negoli u položajnom smislu središnje značenje⁸⁾ izdvaja se kao peta makroprostorna cjelina.

Bazen gornjeg Pomoravlja i Povardarja, te kosovski prostor predstavljaju makroekološki nesumnjivo izrazito izdvojenu cjelinu između Središnjeg dinarskog planinskog prostora, peripanonskog i egejskomediteranskog prostora.

Ta cjelovitost nije pojmovno, terminološki, na odgovarajući način utvrđena. Zbog stavljanja naglaska na široko generaliziranu geotektonsku podjelu, najviše je u upotrebi bio pojam Rodopskog prostora. Budući da tako široko generaliziran prostorni pojam Rodopskog prostora obuhvaća i peripanonsku Srbiju, a s druge strane uključuje i znatan, bitno drugačiji dio dinarsko-albanidsko-helenskih geotektonskih struktura, on sigurno nije pogodan ni u jednostranom, geografski nepotpunom smislu, samo fizičko-geografske regionalizacije⁹⁾.

Gornje Pomoravlje, Kosovo i Makedonija, usprkos najviše istaknute heterogenosti njihove prirodne osnove, u poređenju s ostalih pet velikih prostornih kompleksa, ipak se mogu jedinstveno posmatrati u odnosu na Peripanonski, Panonski, Središnji planinski dinarski i Jadransko-mediteranski prostor. Cvijićeva oštroumna konstatacija o kulturnoj povezanosti tog prostora¹⁰⁾ nije sasvim razumljivo, usprkos dinamičkim promjenama, naročito u posljednja tri decenija, mogla izgubiti svoju važnost. Međusobni odnosi socijalno-geografski relevantnih osobina fizičko-geografske stvarnosti i sintetično shvaćenih procesa njihove društveno-ekonomske valorizacije pokazuju znatno veći stupanj sličnosti u cjelovitom sociogeografskom arealu koji obuhvaća gornje Pomoravlje, Kosovo i Makedoniju negoli je slučaj između njih i dijelova susjednih cjelina.

Teritorij Jugoslavije zahvaća, kao što je poznato, također jedan manji dio velikog jugoistočnoevropskog makroprostornog areala Vlaško-pontijske zavale koji je označen na karti kao sedma cjelina.

⁷⁾ Pravi mediteranski i perimediteranski prostor čine cjelinu kao i alpski i perialpski. Pojmovna oznaka primorja u širem smislu ima dužu tradiciju samo u Sloveniji i odnosi se na cjelinu otočnog, primorskog, zagorskog i mediteransko-planinskog prostora. Zbog izrazitijih razlika zagore i primorja u užem smislu, slična upotreba pojma primorje u širem smislu nema takvu tradiciju izvan Slovenije. Uporedi: V. Rogić, Geografska regionalizacija primorja, Zbornik VII kongresa geografa SFRJ, Zagreb, 1964; za kulturno geografsku problematiku, V. Rogić, op. cit. 1976.

⁸⁾ V. Rogić, Regionalizacija Središnjeg planinskog prostora Jugoslavije, Zbornik IX kongresa geografa Jugoslavije, Sarajevo, 1974. V. Rogić, op. cit. 1976.

⁹⁾ Suvremena geotektonska literatura (Uporedi: M. Herak, Geologija, Školska knjiga, Zagreb, 1973.) izdvajajući Dinaride kao geotektonsku cjelinu višeg reda uključuje u njih tako zvani unutrašnji pojas (Pelagonska i Vardarska zona), sve do graničnog strumskog pojasa s (pravim) Rodopima. Geotektonski pojam srpsko-makedonske mase kao južnog dijela Internida obuhvaća, već s gledišta jednostrane fizičko-geografske regionalizacije, najmanje dva različita dijela, dok su u odnosu na cjelovitu kompleksnu geografsku regionalizaciju razlike znatno veće.

¹⁰⁾ J. Cvijić, Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva, Etnografski Zbornik knj. IV, str. 37.

U socijalno-geografski relevantnim više ili manje modificiranim obilježjima stvarnosti prirodne osnove sedam makroprostornih cjelina, tipovi reljefa i klimatsko-ekološka zonalnost imaju najveće značenje.

U sažetom radu objavljenom 1973.¹¹⁾ izložena je ukratko suština osnovne koncepcije regionalne diferencijacije jugoslavenskog prostora na kojoj se osniva nastava kolegija regionalne geografije Jugoslavije na zagrebačkom Prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Važno je naglasiti da od tri sintetičke kategorije kriterija regionalne diferencijacije, prva dva (A i B) koji se odnose na cjelokupnu socijalno-geografski relevantnu strukturu prirodne osnove, ne mogu biti određeni rezultatima studija tipološke klasifikacije i s njom vezane fizičko-geografske diferencijacije jugoslavenskog prostora, jer takvih na žalost nema.

Naročito se ističe nedostatak istraživanja koja bi pomogla izradi sistematike i sistematske klasifikacije geomorfoloških taksona.

Karakteristično je da još uvijek ne postoji niti cjelovita klimatološka regionalizacija jugoslavenskog prostora. Pedološke monografije i karte glavnih tipova zemljišta jugoslavenskog prostora dragocjeni su izvor naročito za ocjenu makroekoloških uvjeta. No svakako najveću vrijednost imaju relativno bogati rezultati fitocenoloških proučavanja, jer su upravo vegetacijske zajednice najvredniji indikator sveukupnosti ekoloških utjecaja¹²⁾.

Pojam socijalno-geografski relevantne reljefne strukture obuhvaća raznolike tipove naplavnih holocenih ravnica i pleistocenih ravnjaka, erozijsko-denudacijski raščlanjenih pobrdja ili humlja, različitih tipova nižih i viših sredogorskih pobrdja, krških, fluviokrških i složenih udolina, bila i zaravnina, odnosno razne vrste dolinskog reljefa.

Na socijalno geografsku relevantnost tipa reljefne strukture ukazuju specifični historijsko-geografski procesi čiji je rezultat današnji kulturni pejzaž. Za razliku od jednostavnih reljefno homogenih tipova koji rjeđe zauzimaju veća prostranstva, veća je rasprostranjenost i zastupljenost raznih vrsta kombiniranih reljefnih tipova obilježenih diferenciranim, ali međusobno funkcionalno-povezanim procesima historijsko geografskog razvoja kojim su određene vrste njihove društveno-ekonomske valorizacije¹³⁾.

Ako se na određenom dijelu jednog od sedam makroprostornih areala mogu izdvojiti manje prostorne cjeline s jedinstvenim socijalno-geografski relevantnim tipom reljefne strukture, one se obilježuju pozitivnim znakom.

¹¹⁾ V. Rogić, op. cit, 1973.

¹²⁾ S. Bertović (Prilog poznavanju odnosa klime i vegetacije u Hrvatskoj, Acta Biologica VII/2, Prirodoslovna istraživanja, knj. 41, JAZU, Zagreb, 1975.), s pravom ističe poznatu ocjenu da se naša vegetacija ubraja među najbolje istražene u Evropi, premda je po svom sastavu najraznolikija.

¹³⁾ Osobito je karakterističan primjer kombinacije krških bila i flišnih, odnosno poljskih udolina. Upravo jedinstven tip alternacija bilo-udolina ili bilo-polje, u jednom određenom prostornom obuhvatu određuje specifičnost ciklusa historijsko-geografskog razvoja, određenih oblicima društveno-ekonomske valorizacije.

Primjer razlika historijsko-geografskih ciklusa društveno-ekonomske valorizacije tercijarnih prigorjskih zona i pleistocenih ravni peripanonskog prostora do 18. stoljeća i u kasnijem dobu naročito je instruktivan. Tipovi društveno ekonomske valorizacije sredogorskih pobrdja i visoravni u odnosu na dolinska dna u dinarskom, gornjemoravskom, kosovskom i makedonskom prostoru primjeri su vrlo izrazito diferenciranih socijalno-geografskih procesa, čije je razumijevanje osnov suvremene procjene mogućnosti njihove moderne i perspektivne valorizacije.

Osnovna klimatsko-ekološka diferenciranost koja se neposredno i najjasnije odražava u glavnim klimazonalnim tipovima pedoloških pojaseva i šumskih zajednica¹⁴⁾ djelomično određuje dio regionalnih cjelina na II stupnju uvjetno homogene regionalizacije¹⁵⁾.

Pozitivna ili negativna oznaka postojeće ili nepostojeće jedinstvenosti socijalno-geografski relevantne reljefne (»A«) ili klimatsko-pedološko-vegetacijske (»B«) stvarnosti ukazuju na osnovne tipove uvjetne homogenosti društveno ekonomski modificirane prirodne osnove. Ona je, međutim, samo jedna iako vrlo važna komponenta kulturnih pejzaža kao kompleksnih kategorija regionalne diferencijacije.

Drugu komponentu čini, kao što je poznato, obilje pojava koje su rezultat složenih društveno-ekonomskih procesa (struktura naseljenosti, agrarni pejzaži, komunikacije i dr.).

Izvanredno veliko obilje pojavnih oblika i značenje složenih procesa društveno-ekonomskog razvoja u prošlosti i sadašnjosti, čine zadaću određivanja kriterija tipologije kulturnih pejzaža izvanredno teškom, gotovo nerješivom. To je i glavni razlog zašto do danas, usprkos brojnim pokušajima, socijalna i kulturna geografija nemaju vlastitih klasifikativnih sistema.

Grupiranje generaliziranih kriterija geografski relevantnih pokazatelja društveno-ekonomskih struktura mnogo je teža zadaća od određivanja prethodno izloženih tipova prirodne osnove.

Mnogobrojni i raznovrsni pokušaji pronalaženja njenog rješenja, naročito u novije doba, potaknuti sve širom primjenom elektronskih računara nisu mogli postići neki znatniji napredak.

Primjena principa homogenosti u diferenciranju socijalno-geografskih ili ekonomsko-geografskih dijelova prostora i danas je kao i ranije uvjetna, i to, u odnosu na subjektivno, odnosno prema potrebama i prilikama, izabranim kriterijima i njihovim korelacijskim odnosima.

Upravo zbog toga, u cilju jedne cjelovitije, sintetičke spoznaje osnova diferenciranosti kulturnih pejzaža koji uključuju ne samo formalno — fiziionska obilježja nego i mnogo šire karakteristike socijalno-geografskih struktura (kao što su na primjer osobine regionalnog mentaliteta!) neophodno je diferencijaciju vršiti prema vremenski kontinuiranom, dakle, uvjetno homogenom razvojnom ciklusu procesa oblikovanja geografski relevantne društveno-ekonomske strukture.

¹⁴⁾ Pretežno stepski i šumsko-stepski karakter pravih panonskih ravnica s uskim trakama vlažnog dolinskog dna, obilježenih svojevrsnim galerijskim zonama vlažnih šumskih zajednica, ima uglavnom istu raširenost kao i socijalno geografski relevantna reljefna struktura lesnih zaravni, terasa i holocenskih ravni, u glavnoj domeni raširenja černozemnih tipova zemljišta.

Osnovna klimazonalna šumska zajednica hrasta kitnjaka i običnog graba (*Querceto-Carpinetum*) raširena je na velikom prostranstvu raznovrsnih tipova reljefne strukture složenijeg i velikog zapadnog peripanonskog prostora, dok zajednica cera i sladuna (*Quercetum confertae cerris*) prevladava u istočnom peripanonskom i gornjepomoravskom-kosovskom prostoru. Prevlast tipova lesiviranih (parapodzolastih) i pseudoglejnih zemljišta na zapadu, nasuprot gajnjača i smonice na istoku, vrlo je izrazito. Diferencijanost ogromnog areala fagetuma kao i submediteranskih asocijacija medunca i običnog graba u neospornoj je vezi s tipovima podzolastih smeđih zemljišta i rendizina.

¹⁵⁾ Naročito se izdvaja poseban prelazni prostor kitnjaka i običnog graba sa zajednicom cera i sladuna u istočnoj hrvatskoj ravnici. Izrazito je izdvojen prostor gorskih bukovih šuma i hrastovih sastojina istočne Srbije ili specifični submediteranski vegetacijski kompleks istočne niske Makedonije. O transverzalnoj diferencijaciji jadransko-mediteranskog prostora, naročito zagore, usporedi: V. Rogić, Geografska regionalizacija primorja, Zbornik VII kongresa jugoslavenskih geografa, Zagreb, 1964.

Složena historijsko-geografska stvarnost jugoslavenskog prostora osobi- to ističe važnost spoznaje kontinuiteta društvenog ekonomskog razvoja, For- miranje tipova današnjih kulturnih pejzaža, osim najmlađih formi i pojava, rezultat je različitih historijsko geografskih perioda. Njihovo formiranje se najpregnatije može spoznati primjenom retrogradne historijsko-geograf- ske metode. Tako na primjer prave panonske vojvođanske ravnice i (pre-

Sl. 1. Načrt II stupnja homogene regionalizacije Jugoslavije

- 1) Dijelovi osnovnih cjelina II stupnja koji s obzirom na A kriterij imaju karakter singulariteta.
- 2) Dijelovi osnovnih cjelina II stupnja koji s obzirom na B kriterij imaju karakter singulariteta.
- 3) Dijelovi osnovnih cjelina II stupnja koji s obzirom na C kriterij imaju karakter singulariteta.

Fig. 1. Esquisse de régionalisation de deuxième degré de l'espace Yougoslave.

- 1) Parties des régions montrant, d'après le A critérium le caractère différente.
- 2) Parties des régions montrant, d'après le B critérium le caractère différente.
- 3) Parties des régions montrant, d'après le C critérium le caractère différente.

lazna panonsko-peripanonska) istočnohrvatska ravnica imaju kao donju gra- nicu formiranja njihovog specifičnog kulturnog pejzaža početak 18. stolje- ća. Svi raznovrsni oblici društveno-ekonomske valorizacije tih prostora prije

toga se za današnju stvarnost socijalno-geografske strukture bez većeg značenja. Postepeno formiranje osobito jasno individualiziranog kulturnog pejzaža i strukture naseljenosti mogu se pratiti u jedinstvenom retrogradno određenom vremenskom kontinuumu. Suvremena socijalno-ekonomska stvarnost tih prostora i problemi njihovog daljnjeg razvoja direktno su posljedica upravo tog, vremenski kontinuiranog, jedinstvenog procesa.

U prostoru peripanonske Srbije retrogradno određeni jedinstveni proces koji dominantno određuje njegovu društveno-ekonomsku individualnost seže do prelomnog, inicijalnog perioda na prelazu 18. u 19. stoljeće s kontinuiranim razvojem nakon toga do danas. U Bosni i Hercegovini, Kosovu, Makedoniji retrogradno određen kontinuirani proces socio-geografskog razvoja seže do prelomnog, inicijalnog perioda na prelazu 15. u 16. stoljeće. U Sloveniji i dijelu SZ Hrvatske kontinuum formiranja današnje strukture kulturnog pejzaža seže čak do primarne slovenske kolonizacije u ranom srednjem vijeku.

U svim navedenim primjerima jedinstvenost kontinuiteta procesa formiranja kulturnog pejzaža određuje pozitivni znak za »C« grupu.

Regionalne cjeline drugog stupnja za koje se ne može utvrditi jedinstven kontinuirani proces društveno-ekonomskog razvoja, koji, retrogradno određen, ima jasno određenu donju vremensku granicu, dakle one s negativnom oznakom za »C« grupu kriterija, tipični su kontaktni prostori različitih društveno-ekonomskih sistema od 17. do druge polovine 19. stoljeća.

Na karti su vidljive četiri cjeline II stupnja koje se mogu smatrati homogenim s obzirom na sve tri grupe sintetičkih kriterija. Vojvodina ima naročito jedinstven, socijalno-geografski, osobito relevantan tip reljefne strukture i najbolje izraženu pravu panonsku klimatsko-ekološku strukturu. Jedinstvenost je osobito naglašena s obzirom na »C« kriterij. Jedinstveni tip kulturnog pejzaža samo je formalni refleks njene vrlo izrazite suvremene socijalno-ekonomske individualnosti u Jugoslaviji. Daljnja regionalna diferencijacija tog prostora na III, IV i V stupnju rezultat je različitih tipova kombinacija oblika reljefne strukture i s njom povezane pedološko-vegetacijske osnove koji su znatnim dijelom utjecali na razlike u procesu društveno-ekonomske valorizacije. Utjecaj prometnih linija i gradskih središta na procese društveno-ekonomske valorizacije osobito su značajni za sliku složenog mozaika regionalnih jedinica.

Od drugog stupnja nadalje dolaze do izražaja tako zvani singulariteti, tj. manji i izdvojeni prostorni kompleksi koji s obzirom na kriterij »A«, »B« i »C« imaju sasvim drugačiji karakter. U Vojvodini su to razumljivo prostori Fruške Gore i banatskog pobjrdja (»A« singulariteti).

Sličan karakter cjelovite uvjetne homogenosti ima istočno-hrvatska ravnica. Pozitivni znak za sve tri grupe kriterija u prostoru slavonskog pobjrdja rezultat je jedinstvenog tipa zonalne strukture reljefnog klima-ekološkog kompleksa, kao i jedinstvenog tipa procesa društveno-ekonomskog razvoja od početka 18. stoljeća, koji određuje današnje specifično društveno-ekonomsko značenje tog prostora. Singulariteti se odnose na više dijelove gorskih zona s otocima šumskih zajednica Fagetuma.

Treća takva cjelina je Istočna Srbija kao jedini jugoslavenski dio jugoistočno-evropske cjeline Ponsko-Vlaškog bazena. Singulariteti »B« grupe su više planinske zone.

Jedinstveni karakter prostora peripanonske Srbije, gornjeg Pomoravlja, Kosova, istočne Makedonije, zapadne Makedonije, sandžačko-starovlaškog prostora crnogorskih brda, visoke Hercegovine, niske Hercegovine, gorske Hrvatske, perialpske i alpske Slovenije rezultat je jedinstvene izdvojenosti tih prostora s obzirom na »B« i »C« kriterij. Singulariteti tih kriterija dolaze do izražaja u daljnjoj regionalizaciji tek na III, IV i V stupnju.

Sandžačko-starovlaški regionalni kompleks ima posebno značenje, jer je to jedina cjelina II stupnja koja zahvaća teritorije dviju republika, tj. Crne Gore i Srbije.

* * *
* * *

U sekundarnoj regionalnoj diferencijaciji središnjeg planinskog prostora Jugoslavije, izdvojen je cjeloviti kompleks tako zvane Gorske Hrvatske.

Određivanje osnova njene izdvojenosti i regionalne strukture zaslužuje osobitu pažnju, jer se radi o vrlo značajnom dijelu središnjeg planinskog prostora u SR Hrvatskoj.

U prvoj geografskoj monografiji nagodbene Hrvatske, napisanoj na poziv tadašnje Zemaljske vlade, P. Matković je 1873. godine¹⁶, u skladu s tadašnjim velikim interesom za tako zvanu orografsku sistematiku, pokušao izdvojiti prostor današnje gorske Hrvatske zajedno s plitkim peripanonskim kršem srednjeg Pokuplja kao jedinstvenu cjelinu pod nazivom »Južna hrvatska visočina«. V. Klaić¹⁷ i D. Hirc¹⁸ ograničili su pojam »jugozapadne visočine« na prostor današnje gorske Hrvatske, slično kao i M. Šenoa koji umjesto jugozapadna upotrebljava naziv »zapadna visočina«¹⁹.

Karakteristično je da zbog nesuglasnosti naziva D. Franić²⁰ predlaže nove alternativne termine kao »ličko-gacko visočje« ili »gornje hrvatsko visočje«.

Kao jedinstvenu cjelinu izdvaja prostor današnje gorske Hrvatske Richter²¹, a analognu ideju zastupa i A. Melik²².

Reljefna diferencijacija sjeverozapadnog, goranskog prostora prema jugoistočnom ličkom, prvi je put jasno istaknuta kod Lorenza²³, koji za goran-

¹⁶ P. Matković, Hrvatska i Slavonija u svojih fizičnih i duševnih odnošajih; Zagreb, 1873. Značajno je da je prethodne, 1872. godine P. Matković napisao studiju pod naslovom: »Orografska razredba južnohrvatske visočine i njezina hipsografska razmjera, Rad JAZU 20, 1872.

¹⁷ V. Klaić, Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, Zagreb, 1880.

¹⁸ D. Hirc, Jugozapadna visočina Hrvatske u oro i hidrografskom pogledu, Rad JAZU 98.

¹⁹ M. Šenoa, Pontsko-jadranska razvodnica i jadransko područje u Hrvatskoj, Rad JAZU 143.

²⁰ D. Franić, Orometrija Ličko-gackog ili Gornjohrvatskog visočja i njegovih orografskih sastavina.

²¹ Richter, Beiträge zur Landeskunde Bosniens und des Herzegovina, Wiss. Mitt. aus B u H. Bd X, Wien 1917.

²² A. Melik, Jugoslavija, Zagreb 1952.

²³ Lorenz, Topographie von Fiume und Umgebung vom naturwissenschaftlichen, historisch statistischen und Sanitären Standpunkten Wien 1869.

ski prostor unosi nov pojam »liburnijskog krša«. Osnovna dvojna diferencijacija došla je do izražaja i u prvom, iako nedovršenom, pokušaju cjelovite geografske monografije Hrvatske prije prvog svjetskog rata²⁴.

U cilju isticanja razlika goranskog i ličkog regionalnog kompleksa nastao je poseban pojam ličko-goranskog prostora. Međutim, u prvom nacrtu dviju osnovnih sistema regionalizacije SR Hrvatske 1960. godine, na kongresu jugoslavenskih geografa u Ljubljani²⁵, izdvojene su u hrvatskom dijelu središnjeg planinskog prostora Jugoslavije tri osnovne cjeline, tj. goranski, lički i potkapelski udolinski prostor. Umjesto dvojne, istaknuta je, dakle, izrazito trojna regionalna diferencijacija zbog koje naziv ličko-goranski prostor gubi svoj logički smisao²⁶.

Regionalno geografski pojam cjelovitog prostornog kompleksa Gorskog Kotara, Like i Potkapelske submontane udoline kao gorske Hrvatske je stoga najpogodniji²⁷.

Na preglednoj karti regionalnih cjelina drugog stupnja ističe se prostor gorske Hrvatske kao reljefno nehomogena cjelina, ali s jedinstvenim planinsko-ekološkim obilježjima i retrogradno određenim vremenski jedinstvenim procesom društveno-ekonomske valorizacije, čiji začeci sežu do početka 18. stoljeća. Reljefna nehomogenost odraz je postojanja triju izrazito različitih tipova socijalno-ekonomskih vrlo relevantnih reljefnih struktura. Prvu čini tipološki osobito originalna kombinacija dolinskog reljefa vezanog znatnim dijelom za nepropusne stijene s visoko izdignutim slabije okršanim ravnjacima i izrazito višim krškim sredogorjem. Ona je karakteristična za sjeverozapadni dio poznat pod nazivom Gorski kotar.

Drugu čini pretežno jedinstven tip zatvorene krške zavale čije je dno raščlanjeno nižim krškim sredogorjem, poznato pod imenom Lika.

Treća je određena reljefom dominantom u obliku fluviokrške zone podno Kapele — zbog toga u nedostatku starijeg naziva najbolje odgovara oznaka Potkapelske submontane udoline, odnosno Ogulinsko-plašćanske zavale.²⁸

Historijsko geografski važni komunikacijski koridori iz sjevernog Jadrana prema Alpama i alpskom rubu kao i prema zapadnom peripanonskom prostoru Hrvatske i Mađarske sve do početka oblikovanja novog podunav-

²⁴) Prirodni Zemljopis Hrvatske, Ured. D. Hirc, Zagreb, 1905.

²⁵) V. Rogić, op. cit. 1961.

²⁶) Tradicionalne ali i osobito značajne suvremene veze goranskog kraja i potkapelske udoline mogu doći do izražaja u proširenom pojmu goranskog kraja, pa se jedino u tom slučaju javlja samo dvojni pojam ličko-goranskog prostora.

²⁷) IX kongres jugoslavenskih geografa, Sarajevo 1972. (V. Rogić: Regionalizacija središnjeg planinskog prostora Jugoslavije, Zbornik IX kongresa, Sarajevo 1974); Geografija Hrvatske, knj. 4, Školska knjiga, Zagreb 1974. Tradicionalna oznaka gore kao sinonima za šumom obrasla reljefna uzvišenja izvanredno dobro odgovara upravo sjeverozapadnom dijelu središnjeg planinskog prostora Jugoslavije u SRH, gdje su viši prostori pravih planinskih travnjaka iznad šumske granice vrlo ograničenog prostranstva. Ovdje nema znatnijih zona visokoplaninskih travnjaka, nastalih u dugotrajnim historijskim periodama redukcije šumskog pokrova kao u bosansko-hercegovačkom kršu, središnjoj Bosni (Glasinac), crnogorskim brdima i sandžačko-starovlaškom prostoru Srbije.

²⁸) V. Rogić, op. cit. 1961.

sko-sjevernojadranskog kombiniranog transportnog sistema²⁹ određeni su postojnskim i razvalsko-vratničkim prevojima³⁰. Razumljivo je stoga da Modruš kao dominantan srednjovjekovni centar podno razvalskog prevoja daje ime najvećem teritoriju današnjeg Gorskog kotara i Potkapelske udoline³¹.

Regionalni pojam Modruša ili modruškog prostora nakon XV stoljeća nestaje. Tek u XIX stoljeću postupno se afirmira stara narodna oznaka slabo naseljenog šumskog graničnog kraja, Gorski kotar, dok je potkapelski udolinski prostor bez jedinstvenog regionalnog naziva sve do najnovijeg doba³².

Lika je po prostranstvu, naseljenosti i dugotrajnosti vodeće historijsko-geografske uloge u prostoru gorske Hrvatske najznačajnija. Teritorijalni pojam Like potvrđen je prvi put već u X stoljeću³³ i odnosi se na geografski izrazito izdvojen prostor jugoistočnog dijela zavale između srednjeg i južnog Velebita i Plješevice. Sjeverozapadni dio današnjeg ličkog prostora jasno je izdvojen kao posebna teritorijalna cjelina pod nazivom Gacka, kao i sjeveroistočni pod nazivom Krbava³⁴.

Srednjovjekovna podjela Like, Gacke i Krbave još je izrazitije istaknuta u XVI i XVII stoljeću kada se Gacka izdvaja kao austrijski vojnokrajški prostor, a Lika kao turski pogranični sandžak³⁵.

Proširenjem austrijskog vojnokrajškog teritorija na čitavu zavalu, geografski pojam Like učvršćuje se ipak samo u njenom jugoistočnom dijelu, a nakon svištovskog mira (1791) i s druge strane izrazite plješevičke međe u dijelu Pounja, kao posljedica organizacije teritorija ličke pukovnije³⁶.

²⁹ Za historijsku geografiju Jugoslavije postepeno oblikovanje prometno-geografske osovine Podunavlje-sjeverni Jadran ima prelomnu važnost jer se doista radi o prvom, za najveći dio jugoslavenskog prostora dominantnom kombiniranom transportnom sistemu. (Kolegij Historijska geografija Jugoslavije, Geografski zavod PMF i V. Rogić: Geografski aspekt podunavsko-jadranskih razvojnih osovina jugoslavenskog prostora u retrospektu i prospektu (generalni referat — Zbornik X jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije Beograd 1977).

³⁰ V. Rogić, Retrospektivno i suvremeno značenje prometne funkcije ličko-goranske regije; prometna valorizacija Hrvatske, JAZU Zagreb 1971.

³¹ Važnost Modruša kao strateški ključnog lokaliteta na razvalsko-vratničkom ili senjskom putu najbolje je vidljiva iz opisa naseljenih središta koja pokrivaju najveći dio današnjeg Gorskog kotara i Potkapelske udoline—usporedi V. Rogić, Senj, prilog poznavanju položaja i regionalne funkcije, Geografski glasnik 14/15, Zagreb, 1953.

³² V. Rogić, op. cit. 1961.

³³ Anonimni autor 30-tog poglavlja »De administrando imperio« gdje se među svim ostalim županijama izdvajaju Lika, Gacka i Krbava kao posebne »banske županije« (N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb, 1971.), nesumnjivo ukazuje na posebnu važnost tog prostora u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.

³⁴ Zanimljivost pretpostavke Stj. Pavičića (Seobe i naselja u Lici, Zbornik za nar. život i običaje, knj. 41 JAZU, Zagreb, 1961. str. 15) o značenju termina, »natio Guduscannorum« s obzirom na protegnutost regionalnog pojma Gacka na čitavu Gorsku Hrvatsku, mnogo je veća od stvarnih dokaza njene opravdanosti.

³⁵ Na neodrživost pretpostavke Stj. Pavičića o dvojnosti upravno teritorijalne organizacije, izvedene vjerojatno na osnovu Jelićeve studije (Glasnik Matice dalmatinske, G. II, knj. III 28), jasno ukazuje H. Šabanović (Bosanski pašaluk, djela 14 odj. ist. filol. nauka knj. 10, Sarajevo 1959). Udbina je prema tome nesumnjivo uz Knin bila sekundarno središte uprave sandžaka i vjerojatno kadiluka.

³⁶ Teritorijalni pojam Like nije se ipak proširio na velebitsku primorsku padinu koja je i dalje dio starog Podgorja. Naprotiv, iako gotovo jedno stoljeće kasnije, pomicanje granice ličke pukovnije s prirodne međe grebenom Plješevice u Pounje 1791. god., pojam Like se je ipak proširio i na taj dio Pounja.

Stara Gacka zadržava svoju osebujnu regionalnu individualnost organiziranjem posebnog vojnokrajiškog teritorija otočke pukovnije, koja je obuhvatila znatan dio historijske Krbave. Regionalni pojam geografski izdvojenog krbavskog prostora svakako gubi raniju važnost već u tursko doba, da bi se nakon toga u novom i geografski najvažnijem krajiškom periodu prostorno smanjio³⁷.

Karakteristično je da prostor regionalno značajne grupacije polja i okopoljskog fluviokrškog pobrdja brinjskog kraja u sastavu teritorijalne organizacije ogulinske regimente nije do ukinuća Vojne krajine bio smatran ni kao lički, ni kao gacki prostor³⁸.

Sve tri cjeline u odnosu na susjedni mediteranski i peripanonski prostor karakterizira prelazan klimatsko-ekološki tip alpsko-dinarske zone eurosibirske šumske regije prema mediteranskoj³⁹.

Sve tri karakterizira mladost procesa formiranja kulturnog pejzaža, koji započinje u XVII i XIII stoljeću, naročito intenzivnog nakon završetka Bečkog rata i fiksiranja novih granica prema Veneciji i Turskoj, koje su mirom u Svištovu (1791) korigirane uključujući u Liku dio dolinskog prostora Une.

Na karti 2 međe drugog stupnja (51) određene su teritorijalnim obuhvatom goranskih općina, ogulinske općine i ličkih općina. Budući da granice općinskih teritorija nisu (niti to mogu biti) istovremeno i međe rasezanja uvjetno homogenih obilježja, na karti su one označene isprekidanom trostrukom linijom.

Sjeveroistočni dio teritorija općine Vrbovsko i Ogulin dijelovi su zapadnog peripanonskog prostora Hrvatske, (22) odnosno njene pete cjeline plitkog, pokrivenog krša (225).

Na sličan se način izdvajaju sjeveroistočni, južno-kordunski rub općine Titova Korenica.

Najizrazitija je regionalna izdvojenost južnog dijela teritorije općine Gračac u sastavu sjevernodalmatinskog submediteranskog prostora (433), dijela Velebitske primorske padine, odnosno historijsko-geografskog Podgorja kao dijela kvarnerskog prostora (422).

Na karti su označena samo znatnija proširenja teritorija općina u susjedne drugačije regionalne cjeline. Tako je jasno vidljivo osobito značajno proširenje teritorija senjske općine iza primarne regionalne međe Senjsko-bilo-Velebit u prostor izrazito ličkog krasanskog kraja vezanog uz njegovo glavno i središnje polje.

Proširenje crikveničke općine u granični prostor visokog goranskog krškog pobrdja manje je značajno, jer je ograničeno uglavnom na vrlo slabo

³⁷ Značajno je da je u prvoj »ilirskoj« geografiji našeg prostora u XIX stoljeću (Seljan D., Zemljopis pokrajinah ilirskih Zagreb, 1843. g.) zabilježen samo pojam Krbavske doline« koja se odnosi na današnje polje. U prvom topografsko-statističkom priručniku (Mjestopisni rječnik kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od V. Sabljara, Zagreb 1866), ističe se regionalni pojam Krbave koji se odnosi na teritorij krajiških satnija Mekinjar i Udbina u ličkoj i Bunić u Otočkoj pukovnji. Do danas su se sačuvala i u upotrebi su samo dva hidronima i istovjetna oikonomima (Krbava i Krbavica).

³⁸ Seljan (op. c.) poznaje samo »dolinu Jezerana« kao regionalni pojam.

³⁹ Trinajstić-Šugar, O biljnogeografskom raščlanjenju Goransko-ličke regije, Geografski glasnik 30, Zagreb, 1968.

naseljen šumski prostor. Proširenje teritorija riječke općine u izrazito goranski šumski pejzaž (Gumanjci—Trstenik s unutrašnje strane glavnog međašnog niza grebena Obruč—Fratar), kao i ostala manja preklapanja nisu posebno označena na karti.

Na trećem stupnju regionalne diferencijacije izdvajaju se četiri cjeline: goranski prostor ili pravi Gorski kotar (511), potkapelska udolina (512), lička zavala (513) i ličko Pounje (514).

Pravi Gorski kotar zbog složene socijalno-geografski vrlo relevantne strukture reljefa nema obilježja uvjetne homogenosti primjenom »A« kriterija zbog razlike između dolinskih zona i visoravni s fluviokrškim udolinama i poljima. Dolinske zone i visoravni dominantno su obilježje Gorskog kotara dok izdvojeni visokoplaninski masivi iznad 1.300 metara nemaju značenje regionalno diferenciranih sociogeografski relevantnih kompleksa četvrtog reda predstavljajući samo singularitete šestog, odnosno sedmog stupnja.

Potpuna prevlast raširenja klimazonalne asocijacije bukovih šuma (Fagetum Croaticum Ht) s ograničenim rubnim, uglavnom samo lokalnim uvjetima staništa određenim, proširenjima kontinentalnih hrastovih šumskih zajednica na SI i I, a submediteransko-montanih na Z i JZ u potpunosti opravdava pozitivni znak za »B« kriterije.

Jedinstven proces za današnji kulturni pejzaž relevantnog društveno-ekonomskog razvoja ima u Gorskom kotaru tri jasno izdvojene faze: početnu zrinjsko-frankopansku kolonizaciju gotovo pustog kraja; kasniju vojno-krajiško-provincijalnu u XVIII i XIX stoljeću s dominantnom transportnom djelatnošću (period podunavsko-sjevernojadranskom kombiniranog transportnog sistema!); treću, nakon sedamdesetih godina XIX stoljeća (izgradnja željeznice i stvarne mreže kolskih cesta) s jedinstvenim mkarakterom socijalno-ekonomske transformacije određene šumsko-industrijskim djelatnostima⁴⁰.

Oznaka ABC za pravi Gorski kotar na III stupnju uvjetno homogene regionalizacije biti će dakle +++

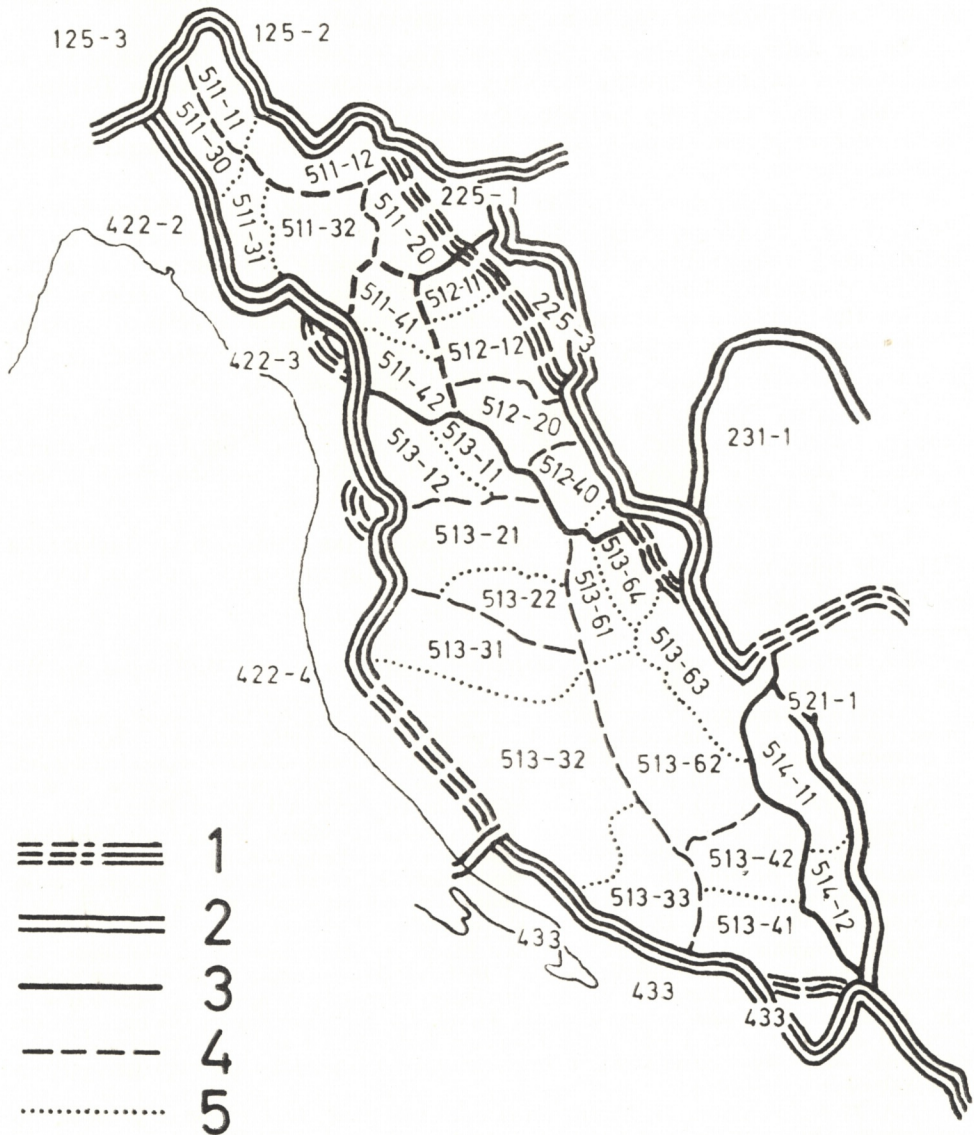
Na četvrtom stupnju izdvajaju se, prema tome, prvenstveno socio-geografski vrlo relevantne uvjetno homogene reljefne zone: 1) dolinska zona Čabranke i Kupe (511-1); 2) dolinska zona Dobre (511-2); 3) zona viših i nižih visoravni (511-3) s krškim poljima, odnosno fluviokrškim udolinama kao negativnim, odnosno prostorno ograničenijim visokoplananskim masivima (Sniježnik 1506 m, V. Risnjak 1528 m), kao pozitivnim oblicima⁴¹.

Na petom stupnju izdvajaju se geografski individualizirane cjeline specifičnih ABC obilježja.

⁴⁰ Sociogeografski procesi stapanja i prožimanja pripadnika različitih migracijskih struja: kajkavske, najduže tradicionalno povezane s vlažnim šumskim pejzažom i posebnom uglavnom stacionarno-stočarskom, agrarnom i šumarsko-rudarskom djelatnošću; čakavsko-vinodolske, s agrarnom i transhumantno-stočarskom i transportnom (upoređi zanimljivu etimologiju riječi kiridžija koja izvorno označuje unajmljivača ili samostalnog prenosnika tovara na konjima (Riječnik hrvatskog ili srpskog jezika, JAZU, Sv. V, Zagreb 1893—1903.; P. Skok, Etimologijski riječnik hrvatskog ili srpskog jezika, JAZU, Zagreb, 1972.) Napokon, srpske i hrvatsko-bunjevačke, štokavske, odnosno dinarske transhumantno-stočarske.

⁴¹ V. Rogić, Regionalno-geografski aspekt društveno-ekonomskog razvoja, elaborat ličko-goranska regija, Knj. 2, Geografski Institut, Sveučilišta u Zagrebu, 1971.; R. Pavić, Geografija Hrvatske, knj. 4, Zagreb, 1975.

U dolinskoj zoni Čabranke i Kupe, regionalno se oštro izdvaja vodno-nepropusni, tektonski uvjetovan uglavnom dolinski, intenzivno raščlanjen »namrskan« čabarski kraj (511-11). Drvo, vodna snaga i lokalna rudna le-

Sl. 2. Nacrt regionalizacije Gorske Hrvatske s međama do uključivo petog stupnja diferencijacije

Fig. 2. Esquisse de la régionalisation de la Croatie montagnarde avec des limites jusqu'à la cinquième degré taxonomique.

žišta primarna su osnova sociogeografske individualnosti te prostorne cje-line (agrarno-stočarska komponenta uvijek je bila sekundarna), koja tek u XVI stoljeću postaje dio feudalne Hrvatske⁴².

Reljefno raščlanjen padinski krčevinski pejzaž južne strane kupske doline s njenim uskim dolinskim dnom, (511-12) dio je geografski individualizirane kupske dolinske regije na petom stupnju⁴³.

Druga dolinska cjelina četvrtog stupnja je Dobra (511-2). Budući da se radi o diferencijaciji pravog Gorskog kotara dovoljan je termin Dobra⁴⁴.

Njen opseg kao i tip pejzažne strukture ne opravdavaju raščlanjivanje na slijedećem petom stupnju pa se zbog toga Dobra na tom stupnju (511-20) odgovarajući označuje⁴⁵.

Treća cjelina četvrtog stupnja sastoji se od dvaju tipova visoravni (511-3) .Prvi viši, uglavnom (iznad 900-1100 m) samo periodično naseljen, dio je jedinstvenog visoravanskog kompleksa koji A. Melik opravdano naziva sniježničko-risnjačka planota⁴⁶. Drugi niži (prosječno 700-800 m), reljefno raščlanjen fluviokrškim udolinama i poljima, zauzima znatno veće prostranstvo.

Sniježničko-Risnjačka visoravan izdvaja se, dakle, kao vrlo značajan ali jedinstven visokoplaninski prostor (511-30) i na petom stupnju⁴⁷.

Regionalna diferencijacija na petom stupnju drugog većeg prostora visoravni određena je fluviokrškim reljefnim udolinama i poljima kao dominantnim središtima najstarijih krčevina proširenih i transformiranih u najvažnije zone kulturnih pejzaža od 17. stoljeća nadalje.

Kao prva cjelina izdvaja se lokvarsko-ličanska kompozitna fluviokrška (511—31) udolina s tri glavne jezgre oblikovanja kulturnog pejzaža lokvarskom⁴⁸, fužinskom i ličkom.

⁴² A. Kaspret, Über die Lage der Oberkrainischen Bauernschaft Mittelungen des Mu-sealver, für Krain, Ljubljana 1889.

⁴³ Diferenciranje proširenog dolinskog prostora od njegovog kanjonskog produženja nema opravdanja, jer kanjonski nenaseljen prostor kao naročito atraktivan dio rezervata prirodnog predjela kupske doline nije sociogeografski relevantna kompleksna cjelina. Tek na nižem, šestom ili sedmom stupnju, moglo bi se diferencirati posebno naseljen Brod — moravički prostor pobrđja između kupskog kanjona i doline Dobre.

⁴⁴ Zbog istog hidronima za dva riječna toka, često se upotrebljavaju nazivi ogulinska Dobra i gojačka Dobra. Hidrološki su to doista dva različita vodotoka, a i njihove doline sasvim se razlikuju. Dobra kao goranski dolinski prostor seže do Jelačkog polja, kao međašne zone prema potkapelskoj udolini (Uporedi regionalni prikaz V. Rogić, Gorski kotar, op. cit. Zagreb, 1971. i R. Pavić, Geografija Hrvatske, knj. 4. Zagreb, 1975).

⁴⁵ Meridionalnom starom »hercinskom« tektonikom uvjetovanu udolinu bukvske Dobre, prostranije od slične sušičke Dobre i funkcionalno povezane u jedinstvenu mikro-nasebinsku grupaciju, moglo bi se izdvojiti jedino na najnižem, šestom ili sedmom stupnju. Veća naseljena zona gornje i donje Dobre dio je Skradskog naseljenog prostora (teritorij općine Delnice) i jače je funkcionalno integrirana s njim za razliku od najvećeg dijela »dinarske« doline Dobre s regionalno jasno istaknutim okvirom (teritorij općine Vrboško).

⁴⁶ A. Melik, Slovenija II, Matica Slovenska. Ljubljana, 1960. Obraden je samo sjeverozapadni slovenski dio pod nazivom Notranjski Snežnik (327—352 str.).

⁴⁷ Prekrasna meridionalno usječena visokogorska udolina Lasca koja razdvaja risnjački prostor nacionalnog parka od snježničkog masiva, može biti uzeta kao osnova razgraničenja na nižem šestom ili sedmom stupnju.

⁴⁸ Lokvarska obuhvaća i sekundarne jezgre mrzlovodičku i osobito crnolušku, koje se danas, nakon formiranja jezera, potopivši dio stare Lujzijane, funkcionalno povezuju u jedinstveni difuzno razvijen nasebinski kompleks.

Drugi najveći kompleks na petom stupnju je delnički (511—32) koji obuhvaća jezgre starijeg oblikovanja i najznatnije novije transformacije kulturnog pejzaža: delničkopoljsku, mrkopaljsku i ravnogorsku.

Posljednja cjelina goranskog prostora četvrtog stupnja (drežnički kraj 511—4), najviše je izdvojen kompleks koji s obzirom na uvjetnu homogenost B i C oznake goranskog prostora ima karakter singulariteta.

Jugoistočno od delničkog regionalnog kompleksa jedinstven karakter rasčlanjene visoravni se gubi, a intenzivno raščlanjeno kapelsko krško sredogorje okružuje najveću kršku udolinsku zonu s dva sekundarna diferencirana područja polja⁴⁹. »B« singularitet je obilježen pojavom šumske zajednice kitnjaka i običnog graba na dubljim zemljištima drežničkih polja i Jasenka, dok je C singularitete određen znatno jedinstvenijim procesom oblikovanja i mijenjanja suvremenog kulturnog pejzaža na sutoku sociogeografski značajnih preplitanja dinarsko-stočarskih i složenijih goranskih utjecaja. Diferencija na petom stupnju određena je specifičnostima Jasenka (511—41) i Dreznice (511—42).

Potkapelska udolina (512) izdvaja se kao jedinstven reljefni kompleks⁵⁰. Klimatsko-ekološka jedinstvenost naročito se ističe važnošću raširenja kontinentalne zajednice hrasta kitnjaka i običnog graba (*querco-carpinetum* Croat .Ht) na mikroreljefno raščlanjenom udolinskom dnu (osobito prisojnih staništa obilježenih dubljim tlima) s izrazito okružujućim rasezanjem brdske bukove šumske subasocijacije (*Fagetum montanum* Ht) udolinskog okvira. Na zapadnoj strani okvira ona se nadovezuje na pravu klimazonalnu zajednicu *Fagetum croaticum* Ht⁵¹.

Potkapelska udolina nakon gubitka ranijeg velikog historijsko-geografskog značenja⁵² bila je tijekom 16. stoljeća, osim neznatnih naselja oko ogulinske tvrđave koja je zamijenila napušteni Modruš, gotovo sasvim napuštena. Postepenom kolonizacijom krajiškog stanovništva nastaju osnove potpuno novog kulturnog pejzaža i složene sociogeografske strukture određene prožimanjem i djelomičnim stapanjem pripadnika različitih migracijskih struja s malobrojnim starinačkim stanovništvom.

Jedinstven submontani odolinski tip reljefa, klimatsko ekološka diferenciranost prema pravom Gorskom kotaru i peripanonskom Kordunu, te jedinstven tip procesa oblikovanja socijalno-ekonomski relevantnog kulturnog pejzaža opravdavaju ABC oznake +++ za potkapelsku udolinu na trećem stupnju.

Regionalna diferencijacija na četvrtom stupnju osnovana je na modifikacijama ABC kriterija, tako da su na karti zabilježene cjeline ogulinskog polja i Zagorja (512—1), plaščanskog polja (512—2), jeseničkog polja (512—3), te posebno izdvojenu prelaznu udolinu Saborskog (512—4).

Krška udolina Saborskog ima izrazito prelazni karakter između južnog ruba peripanonskog kordunskog pokrivenog krša i potkapelske udoline.

⁴⁹ V. Rogić, op. cit, 1971.; R. Pavić, op. cit. 1975.

⁵⁰ Temeljna geološka problematika vrlo je dobro obrađena u studiji S. Bahuna: Geološka osnova zavale Ogulin-Plaški, Krš Jugoslavije Sv. VII, Zagreb, 1970.

⁵¹ Šugar-Trinajstić, op. cit.

⁵² O njenom čvorišnom značenju i autogenoj vrijednosti vidi kod V. Rogić 1953. i 1971. op. cit. te R. Pavić, 1975, op. cit.

Lička zavala izdvaja se na trećem stupnju kao jedinstveni zavalski reljefni kompleks. Položaj i veličina teritorija određuju u bitno drugačijoj i većoj mjeri, negoli je to slučaj s potkapelskom udolinom, prelazni klimatsko-ekološki karakter. Kada bi, kao u potkapelskoj zavali, postojao jednostavan odnos raširenosti zajednica kitnjaka i običnog graba, na dubljim i toplijim zemljištima zavalskog dna s zatvorenim okruženjem bukovih ušmskih zajednica okvira, postojala bi mogućnost izdvajanja prostora ličke zavale kao jedinstvenog klimatsko-ekološki prelaznog prostora. Međutim, vrlo značajan pojam raširenosti submediteranske vegetacije, ne samo u jugoistočnom dijelu zavale nego i u sjeverozapadnim ocjeditim poljskim zaravnima, pa čak i padinama⁵³⁾, ističe uvjetnu nehomogenost za B kriterij.

Jedinstven proces, za današnji kulturni pejzaž i sociogeografska obilježja relevantnog društveno-ekonomskog razvoja, započinje na koncu 17. stoljeća tijekom velikog bečkog rata. Iako se za utvrđena naselja sjeverozapadnog dijela ličke zavale kao što je Brinje, Brlog, Otočac i najistaknutiji Prozor, može utvrditi kontinuitet vojničkih funkcija od srednjeg vijeka, geografska stvarnost tog prostora u 16. i 17. stoljeću, koja se može rekonstruirati na osnovu relativno brojnih dokumenata, bila je nesumnjivo obilježena prevlašću pustoši⁵⁴⁾. Najbolji dokaz za neznatno značenje malobrojnih kolonista jesu brojni dokumenti o kolonizaciji upravo tog krajiškog prostora u 17. stoljeću⁵⁵⁾. S druge strane, u 16. stoljeću stvorene granične međe u zoni napuštenih dolomitnih udolina i polja: krasansko, kuterevskokrbavsko-turjansko polje i plitvičkog »vražjeg vrtla«⁵⁶⁾, razvila se je u drugoj polovini 16. stoljeća bitno drugačija islamsko-orijentalna krajiška organizacija⁵⁷⁾ koja je u velikom ratu gotovo potpuno uništena. Kolonizacija pretežno dinarskog stočarskog stanovništva daje prvo i glavno obilježje prostoru ličke zavale. Postepeni razvoj upravne organizacije, mreže naselja, komunikacija, agrarnog pejzaža kao i specifičnog izrazito dinarskog »ličkog mentaliteta« odre-

⁵³⁾ Trinajstić-Šugar, op. cit.

⁵⁴⁾ Iz teksta ugovora, prema kojem kralj Ferdinand preuzima Otočac, Prozor, Senj i Starigrad (u sjevernom dijelu Podgorja) od Frankopana, jasno je vidljiva pustoš tog graničnog prostora čije je stanovništvo iselilo (F. Šišić, Hrvatski saborski spisi I. Zagreb, 1912, 24), tako da novi vojnici u kraljevskoj krajiškoj službi koji dovode i žene i djecu označavaju početak potpuno novog kolonizacijskog perioda, određenog drugačijim uvjetima organizacije života i drugačijeg stanovništva.

⁵⁵⁾ Iako zbog povoljnijih uvjeta i utvrđenja (Brinje, Brlog, Otočac, Prozor taj granični prostor nije opustio kao Velebitska primorska padina (upor. V. Rogić, op. cit. 1958), kolonizacija najprije hrvatskih bunjevačkih vlaških stočara Krmpočana već 1609. zatim iste godine srpskog vlaških stočarskog stanovništva (obnovljena 1611. g.) očito ukazuje na prevlast pustog zemljišta, jer su za egzistenciju stočarskog stanovništva potrebne vrlo velike površine. Nekoliko etapa nove kolonizacije Brinja i Gacke od 1638. god. do 1659. (stočari iz područja Usore koje dokumenti pogrešno pišu kao »Uzorčane«), obnovljena je kolonizacija iz koreničkog prostora u Gacku 1655. g. Sukcesivno naseljavanje i iseljavanje sve do svršetka velikog bečkog rata obilježje su tog prostora (Lopašić, spomenici hrvatske krajine, I. 362-368, II, 232-238, 300-307; A. Ivić) Migracije Srba u Hrvatsku, Srp. etn. zbornik, Beograd, 192; V. Rogić, op. cit. 1958.

⁵⁶⁾ Na značenje toponima »vražji vrtal« (»teufelsgarten«) kao historijsko geografskog vrela koje indicira pustoš i neprohodnost ukazano je prvi put u radu o Senju (V. Rogić, op. cit. 1953). Karakteristična je njegova pojava i u sličnom teško prohodnom šumskom dijelu današnjeg Čabarskog kraja.

⁵⁷⁾ Njenu stabilizaciju onemogućili su pljačkaški prodor uskočke vojno-krajiške organizacije (uporedi V. Rogić, Velebitska prim. padina, Radovi Geografskog instituta, knj. 2, Zagreb, 1958.).

đenog upravo vojnokrajiškom organizacijom u potpunosti opravdava pozitivni znak »C« kategorije.

Lička zavalu na trećem stupnju regionalne diferencijacije (513) s ABC oznakom +—+ obuhvaća niz geografski izrazito individualiziranih kompleksa četvrtog stupnja, koji su s obzirom na »B« kriterij jedinstveniji. Određeni specifičnim osobinama reljefne strukture, to su cjeline specifičnih jezgri kulturnih pejzaža znatnim dijelom određeni tradicionalnom organizacijom teritorija, ekonomike i specifičnih socijalno-geografski značajnih procesa međusobnih utjecaja tradicionalne dinarske hrvatske i srpske većine i drugih manjih, ali drugačijih regionalnih grupacija stanovništva (prisilno pokršteni starinci i raniji doseljenici, doseljenici iz vinodolskog prostora, odosno Gorskog kotara i dr.⁵⁸⁾.

Regionalna diferencijacija na četvrtom stupnju obuhvaća, prema tome, prostor brinjskog kraja (513—1), Gacke (513—2), srednje Like (513—3), južne Like (513—4) i Krbave (513—5).

Osnovno obrazloženje njihove geografske izdvojenosti izvršeno je 1971. godine⁵⁹⁾.

Na petom stupnju mogu se izdvojiti kompleksi kao što je jezeransko-stajnički potkapelski kraj (513—11) i središnji brinjski prostor sa značajno izdvojenim manjim cjelinama nižih poljskih i viših krajeva (513—12). Osnovna razlika između pobrdja, morfografski određenog sa dva glavna udolinsko-poljska kraka Gacke i samog pravog Gackog polja s istaknutim humovima i značajnim rubnim cjelinama, određuje diferencijaciju petog stupnja gackog pobrdja (513-21) i Gacko polje (513-22).

Prelazni prostor dolomitskih udolina vrhovinskog polja koje se nadovezuje na Turjansko polje, a preko Babinog potoka na Brezovačko i Homoljačko polje izaziva naročit interes specifičnog regionalnog kompleksa (morfostuktura, zemljište poseban vegetacijski tip *Picetum dolomiticum* Ht).

To nije samo u pravom smislu prelazna zona Gacke i Krbave nego nesumnjivo historijsko-geografski izvanredno važan prostor povezivanja najznačajnijeg tradicionalnog dinarskog stočarskog pravca iz središnje i sjeverozapadne Bosne na sjeverno hrvatsko primorje⁶⁰⁾. Na karti ta prelazna zona nije posebno izdvojena. Središnji lički prostor između Velebita i Sredogorja (513—3) obuhvaća nesumnjivo tri glavna kompleksa poljskih ekonomsko-socijalnih jezgri kulturnih pejzaža s njihovim rubnim pokrajinama. Prvu čini sjeverozapadna grupacija polja i pobrdja⁶¹⁾ Pazarišta, Kosinja

⁵⁸⁾ Do danas najpotpuniji prikaz grupa stanovništva različitog regionalnog porijekla, prema prezimenima nalazi se u monografiji Stj. Pavičića — op. cit. Zagreb, 1962.

⁵⁹⁾ Ličko goranska regija, elaborat, sv. I, II, III, IV. Geografski institut, Zagreb, 1971; Geografija Hrvatske, knj. IV. Zagreb 1975.

⁶⁰⁾ Na historijsko geografsko značenje tog pravca skrenuta je pažnja već 1953. godine (V. Rogić, Senj, prilog poznavanju položaja i regionalne funkcije, Geografski glasnik, Zagreb, 1953.). Objašnjenje historijske geografske funkcije Krbave, krbavske biskupije, krbavskih feudalaca Gušića-Kurjakovića kao i uloge Udbine kao glavnog središta turskog ličkog prostora nerazdvojno je povezano s tim značajnim pravcem. Teritorijalna organizacija Otočke pukovnije koja je upravo na tom pravcu proširena duboko u Krbavu također je vrlo indikativna.

⁶¹⁾ To je historijsko-geografski osobito značajan prostor Bužana i Bočaja čija su posjedovanja zimskih pašnjaka na Velebitskoj primorskoj padini predmet sukoba i sporova s rabljanima. Karakteristična je i najbolje dokumentiran proces bunjevačke kolonizacije 1690. god. pod vodstvom kneza Lovra Milinkovića (V. Rogić, op. cit. 1958., str. 86, 100).

i perušičkog polja s njihovim gorskim okvirom (513-31), a drugu središnji lički poljski prostor (513—32).

Razlike zapadnog velebitskog gorskog okvira s manjim regionalnim cjelinama i istočnog okvira sredogorja⁶²⁾ imaju osobito veliko značenje za razumijevanje strukture kulturnog pejzaža srednje Like (513-32).

Modifikacija tipa reljefne strukture poljske zaravni s najvećim i u tradicionalnoj terminologiji izdvojenim dijelom poljske zaravni-Rudajice⁶³⁾ ima posebna obilježja kao prelazna prostorna cjelina (513—33) prema južnoj Lici i prema Krbavi.

Tradicionalna geografska oznaka južne Like (513—5) usprkos proširenja regionalnog pojma Like i na dio Pounja nakon 1971. god., opravdano se najčešće upotrebljava za gračački poljski prostor.

Morfostrukturno specifičan, reljefno i hidrografski izdvojen, gračački je prostor najizrazitije klimaekološki diferenciran što najbolje dolazi do izražaja u raširenju submediteranskog vegetacijskog pokrova.

Razlike glavnog i najvećeg poljskog prostora i sjevernijeg poljskog niza određuje diferencijaciju petog stupnja na gračačko — rički (513—41) i bruvanjsko — mazinski (513—42) poljski kompleks s okopoljskim pojasom.

Krške zaravni i padine s oštro usječenom gornjozrmanjskom dolinom, dio su submediteranskog sjevernodalmatinskog prostornog kompleksa Bukovice⁶⁴⁾ kao periferan granični dio središnjeg mediteransko — submediteranskog prostora (433).

Krbavski prostor na petom stupnju obuhvaća dvije prelazne cjeline vrlo značajne za tradicionalne veze Krbave i Gacke. Prva (513—51) obuhvaća prostor pobrdja s dinarskom udolinom Kozjan drage i specifičnim poljskim krškim prostorom Čanka.

Taj morfostrukturni izrazito diferenciran prostor⁶⁵⁾ ima nesumnjivo osobito historijsko-geografsku važnost kao najpogodnija tradicionalna zona povezivanja Krbave i Gacke.

Drugu čini prostor čije je omeđenje određeno rasezanjem teritorija nacionalnog parka Plitvička jezera (513—52).

Titovokorenički općinski teritorij proširen je i na dio rubnog peripansnog prostora na sjeveroistočnom podnožju Plješevice. Velika reljefna udolina sa uravnjenim dnom Koreničkog i Bjelog polja (513—53) izrazit je primjer jasno izražene regionalne izdvojenosti na tom petom stupnju regionalizacije. Izduženost u dinarskom smislu ističe naročito prelazne rubne zone na sjeverozapadu i osobito jugoistoku (Bijeli Potoci, Kamensko). Najveći poljski prostor Krbave (513—54) je istoimeno veliko polje s izrazitije

⁶²⁾ Uporedi V. Rogić, Razlike pejzaža velebitskih padina, Geografski glasnik 18, Zagreb, 1956.

⁶³⁾ Karakteristično je da u prvom »zemljopisu pokrajina ilirskih« D. Seljana 1843. godine se ističu »Radojce« kao naročito izdvojeni dio ličkog polja. O osobinama Rudajica vidi S. Vojnović, Ličko polje, ekonomsko-geografska obilježja, Gospić 1962.

⁶⁴⁾ Morfoografski pojam Bukovice kao pobrdja ima uže geografsko značenje. Bukovica kao kompleksni regionalni pojam jednog od najizrazitijih dinarskih primorsko-krških sociogeografskih izrazito individualiziranih cjelina obuhvaća čitav zrmanjski dolinski prostor uključujući i južnovelbitsku padinu. Upor. V. Rogić, Geografski osnovi stočarskih veza Like i Dalmacije, Zbornik zagrebačke klasične gimnazije 1607-1957., Zagreb, 1957.

⁶⁵⁾ Jedina u pejzažu izrazito vidljiva pojava poremećene flišne serije u Lici.

oblikovanim rubnim i prelaznim izdvojenim cjelinama sredogorskog okvira, ne samo na sjeverozapadu i jugoistoku nego i na jugozapadu (Svračkovo polje).

U okviru šireg Ličkog prostora izrazito odvojeno od ličke zavale izdvaja se prostor ličkog Pounja (514) čija je diferencijacija tek na petom stupnju određena razlikama lapačkog (514—11) i Srbskog prostora (514—12).

Resume

RÉGIONALISATION DE LA CROATE MONTAGNARDE

par

VELJKO ROGIĆ

La fidélité aux anciennes habitudes de l'observation et de l'analyse qualitative, accompagné de nouvelles techniques débouche sur l'étude de la régionalisation de l'espace yougoslave.

Les principes fondamentaux de la régionalisation homogène de l'espace yougoslave d'après l'auteur consistent dans la nature des combinaisons changeant d'après les échelles taxonomiques.

D'après l'auteur, il est possible déterminer six niveaux hiérarchiques dans la régionalisation homogène de l'espace yougoslave.

Dans la première partie l'auteur expose la substance essentielle de sa nouvelle conception de la régionalisation homogène de l'espace yougoslave, appliquée depuis 1960, dans l'enseignement de géographie régionale et historique de Yougoslavie à l'Université de Zagreb.

Après l'explication de la disposition originale des plus grandes unités de l'espace Yougoslave, l'auteur procède à l'interprétation des principes d'applications des trois groupes des critères (A, B, C) dans la séparation des régions du deuxième degré.

Prénant comme exemple la participation de la territoire de la République de Croatie dans le noyau montagnard de la Yougoslavie (51) l'auteur explique la structure régionale jusqu'à la cinquième degré taxonomique.

L'auteur souligne l'importance de la combinaison régionale d'une part et l'image régionale perçue par les habitants d'autre part. Les faits socio-économiques et socio-psychologiques jouent un rôle très important.